

Міжрегіональний „розкол” України: чинники поглиблення

Олена Кривицька,

кандидат історичних наук,

науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

Дослідники демократичного транзиту пострадянських держав дійшли висновку, що країнам, які перебувають в перехідному стані, необхідно, перш за все, сформувати національну систему соціально-політичної ідентичності, а вже після цього переходити до розбудови державних інститутів і формування широкого комплексу громадянських свобод. Цей висновок стосується й України, оскільки поки ми не визначимося з новим змістом загальнодержавної системи ідентичності, то говорити про успішність демократичного транзиту неможливо.

Щоби демократичні реформи в країні здійснювалися ефективно, необхідно сформувати нову модель загальнодержавної ідентифікаційної системи. Хоча нинішні паростки громадянського суспільства й можна вважати одним з головних результатів української трансформації, все ж ряд скандалів початку 2005 року, що увійшли в хронічну стадію і, що ще гірше, перетворилися на засіб здійснення державної політики, дозволяють говорити про латентну кризу державної влади. Ця криза носить не тільки політичний, але й соціально-економічний характер, причому в регіональному вимірі. Проблему, що виникла, швидко вирішити, як видається сьогодні, неможливо, відтак розкол, у ситуації якого опинилася Україна, навіть у випадку його непоглиблення, ще довго накладатиме відбиток на стиль і методи політичного керівництва.

Криза висвітлила жорстку поляризацію України на „Захід” і „Схід”. Колаж влади, що спостерігався в ході президентських виборів 2004 року, є не тільки результатом виборчої кампанії, але й продуктом історичного розвитку України. До того ж, специфіка тих виборів полягає в тому, що вони стали і причиною, і наслідком не стільки зміни влади, скільки чергового міжелітарного перерозподілу власності як усередині країни, так і між зарубіжними зацікавленими особами. Заклики до

поглиблення демократизації в таких умовах стають лише ширмою для цього перерозподілу. У зв'язку з цим останнім часом значно зросло (і надалі зростатиме) розчарування у новій владі серед більшості українських громадян, які чекали від неї швидких і помітних соціально-економічних змін. Адже голосування, а тим більше - вулична підтримка кандидатів обумовлюються не стільки їх популярністю, скільки одіозністю представників старого керівництва, а також вибором того чи іншого вектора розвитку України чи заперечення того, що пропонують опоненти.

Зауважимо, що подібна картина „розколу” країни, але не настільки інтенсивна, спостерігалася і під час усіх попередніх президентських виборів. У найближчому майбутньому ситуація може стати безпрецедентною, бо історично обумовлений і штучно підтримуваний розкол країни, громадської думки та політикуму в контексті очікуваних результатів політичного реформування стає картою у боротьбі за виконавчу чи законодавчу владу. Політична криза висвітлює окрім політичних і цілу низку соціально-економічних суперечностей регіонального характеру, які поглиблюються проросійськи налаштованою частиною населення, котрі замовчувалися і своєчасно не розв'язувалися. Насамперед це стосується націєбудівництва.

Процес формування національної ідентичності, як правило, збігається зі становленням національної державності. Поеднання у соціальній політиці елементів етнонаціоналізму та полікультуралізму породило протиріччя в цілісності сприйняття загальнонаціональної державності. Нагадаємо, що і в Конституції України, ухваленій 1996 року, обидві ці моделі націєбудівництва присутні. Їх існування можна пояснити самою суттю перехідного періоду. Дискусії початку 1990-х років концентрувалися навколо ідеї федеративного устрою України. Проте цю ідею відкинули прихильники моноетнічної моделі, які вбачали в ній загрозу ще не сформованій державності.

Ідеї полікультуралізму поступово входять у суспільну свідомість, утверджуючись як нормативне уявлення про мовну компетентність, а також про перспективи розвитку етнокультурних спільнот і громадських організацій. Якщо оцінювати діяльність останніх з точки зору цілеспрямованого формування громадянської нації, то можна констатувати, що етап становлення культурно-етнічних спільнот відображає, передусім, стратегію самоорганізації на регіональному рівні, а не цілісність розвитку всього національно-державного утворення. На сьогодні ідея полікультуралізму не знайшла концептуального відображення в межах державної політики і не оформлена інституційно.

Про амбівалентність державної політики України пишуть навіть західні аналітики. Так, С. Гантінгтон підкреслює, що „Україна є розщепленою країною з двома різними культурами”. Він аргументує свої висновки результатами президентських виборів 1994 року, коли Західна Україна голосувала за Л. Кравчука, а Східна - за Л. Кучму. Посилаючись на одного

з американських оглядачів, С. Гантінгтон робить висновок: „Ці вибори відбивають, навіть кристалізують розрив між європеїзованими слов'янами Сходу і Західною Україною, а також дозволяють припустити, що Україна може стати російсько-слов'янською. Це не стільки етнічна поляризація, скільки розбіжності культур” [1].

З С. Гантінгтоном погоджується інший британський аналітик – А. Вільсон. Він вважає, що важливою характерною властивістю України є „серединна основа між українською і російською ідентичностями, котра реально існує, але суперечить логіці державності, яка має консолідувати” [2]. Західні аналітики наголошують на проблемі „двох Україн”, котру, як вони вважають, українські політологи намагаються не зачіпати.

У перебігу політичної кризи в Україні протистояння Сходу і Заходу країни викликалося не тільки культурними та національними особливостями, але й різницею в економічному розвитку регіонів. Об'єктивні показники дозволяють перевести політичний конфлікт між прихильниками двох кандидатів у президенти в іншу площину – протистояння промислово розвинених східних областей, що стали економічними донорами, і слабко розвинених у промисловому відношенні західних регіонів. У економічно потужних регіонах перевагу мають соціально-економічні потреби, у слабких же дефіцит промислового потенціалу компенсується культивуванням національних почуттів.

Оскільки громадянське суспільство в Україні тільки починає складатися, становлення української нації як політичної відбувається надто повільно і до того ж болісно. Помилка українського політикуму і багатьох суспільствознавців полягає в тому, що вони у своїх численних проектах і програмах часто апелюють не до громадянськості, а до етнічності українців. А це гальмує процес перетворення культурної української нації в націю політичну. На нашу думку, необхідно йти іншим, більш результативним шляхом – від культивування громадянськості з її правовим та соціально-економічним наповненням до усвідомлення єдності, територіальної цілісності та загальнонаціональної гідності політичної нації.

Прогнозування поступу громадянського суспільства ґрунтується також і на виявленні тенденцій розвитку етнокультурного поля України. Радикальні соціальні зміни в Україні кінця ХХ — початку ХХІ століть призвели до глибокої кризи у сфері конструювання та підтримання соціальних ідентичностей. Фундаментальні перетворення охопили, в першу чергу, царину політико-державних і національно-етнічних відносин. Поява нових державно-політичних утворень спричинила процес перегляду всієї системи категоризації навколишнього світу та місця в ньому індивідів і соціальних груп.

Однією з найважливіших форм соціальної адаптації до нових суспільно-політичних реалій стало формування та підсилення регіональної ідентичності на окремих територіях, що відзначаються стійкою історико-

Олена Кривицька

культурною, економічною та соціальною специфікою. В ході двох останніх виборчих кампаній (2004 і 2006 рр.) спостерігалась безпрецедентна політична мобілізація виборців на основі актуалізації регіональної ідентичності. Головну роль у цьому процесі, на нашу думку, відігравали не стільки інтереси, скільки символи та ідентичності.

Бурхливі політичні події, пов'язані з виборами 2006 і 2007 років, викликали жвавий інтерес до проблем регіоналізму та регіональної специфіки окремих територій з їх жителями. Нинішні культурно-цивілізаційні колізії в Україні спонукають до змістового переосмислення суспільних цінностей, що передбачає аналіз духовних, соціокультурних та історичних коренів як Заходу і Центру України, так й індустріальних східних регіонів.

Як зазначалася вище, регіональні відмінності поліетнічного українського суспільства зумовлені багатьма об'єктивними чинниками, найбільш значимими є наступні.

1. Етнічна своєрідність регіонів. У західних областях значну частину етнічного складу становлять західні слов'яни. Оскільки ця територія тривалий час належала до складу інших держав, то, внаслідок прагнення до самозбереження, у цих етносів історично склалися найміцніші традиції консолідації на національному ґрунті. Тут більш розвинена психологія індивідуального господарювання та підприємництва, більш поширені західноєвропейські політичні й культурні орієнтації, підкріплені сімейно-родинними зв'язками. Центральна і Північно-Східна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу, який найменше „розбавлений” інонаціональними елементами. Переважає сільське населення колгоспного типу. Міста, які в останні десятиріччя розрослися за рахунок мігрантів із села, мають значний прошарок людей з психологією близькою до селянської. Традиції приватного підприємства значною мірою тут були знівельовані за радянської влади, тому ідеї ринкової економіки сприймаються обережно, з пересторогою. Існують давні й широкі економічні, культурні та сімейно-родинні зв'язки з Росією і Білоруссю.

Особливою етнонаціональною специфікою відзначаються Крим і Південно-Східний регіон. Останній традиційно промислова зона, де переважають політичні та соціально-економічні цінності робітничого класу. Етнічний склад населення найбільш строкатий порівняно з рештою території України. Значний його відсоток – росіяни і представники південних народів. Населення переважно російськомовне з традиційною історичною, економічною, культурною та сімейно-родинною орієнтацією на Росію.

2. Регіональна дислокація основних конфесій. Вплив УПЦ (МП) поширюється переважно на Схід і Південь, УПЦ (КП) – Київ та Центр, римо-, греко-католицької, автокефальної і протестантських церков – на Захід і частково на Центр.

3. Регіональна диференціація економічного потенціалу та ефективність

його використання. Основний економічний потенціал країни зосереджений у східному і південному регіонах, де історично домінують російська мова і культура - порівняно з переважно україномовними центральними і майже суцільно україномовними західними територіями. За оцінкою фахівців Інституту соціології НАН України, у шести регіонах України (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій Харківській областях та в Києві) зосереджено 48,4 % основних засобів країни, 52,6 % – виробництва валової доданої вартості, 65,4 % – виробництва промислової продукції, 49,2 % – обсягу інвестицій [3].

4. Регіональна диференціація політичної та економічної еліти України. „Донецька”, „луганська”, „дніпропетровська”, „київська” групи - звичні назви для визначення різних центрів впливу та концентрації капіталів. Ця обставина не може не усвідомлюватися як населенням, так і регіональними лідерами, а також штучно активізуватися деякими політичними силами, які „працюють” на етнічному полі. І більшість українських політичних партій сформувалися не навколо певних політичних ідеалів і цінностей, а навколо лідера, культурної самоідентифікації членів партії, регіональних еліт.

5. Регіональна диференціація мовної практики, ментальності, геополітичних, культурних, ціннісних орієнтацій.

6. Розігрування багатьма політичними силами „карти” регіональної своєрідності України під час парламентських та президентських виборів. На останніх президентських виборах можна було спостерігати, як деякі політтехнологи розігрували карту регіональної своєрідності території України: етнополітичної, мовної, культурної, геополітичної, історичної, економічної, ментальної тощо. Деякі політики, ЗМІ наполегливо нагадували українським громадянам, що Україна - не монолітна держава. Актуальність цієї проблеми загострилася у зв'язку з достроковими парламентськими виборами 2007 року.

Цілком очевидно, що поглиблення зазначених відмінностей загрожує територіальній цілісності України та громадянському миру. І це поглиблення лежить у площині дії суб'єктивного чинника: діяльності (або бездіяльності) влади, політичних та економічних еліт, партій. З огляду на перипетії конституційної реформи, надзвичайно важливо зберегти керованість державою, не дати зламати вертикаль виконавчої влади. Держава сильна тоді, коли сильні і центр, і регіони.

Актуальною проблемою українського суспільства є його консолідація. Мовою політики, консолідація - це пошук злагоди, здорових інтеграційних консолідацій в масовій поведінці та громадській думці. Мовою життя - це побудова громадянського суспільства і формування української політичної нації (що, у принципі, одне й те саме). Україні, щоб вижити як нації, необхідно постійно робити рефлексію й ідентифікацію стосовно культурних, ціннісних координат, що є європейською традицією ідентифікації соціуму.

Олена Кривицька

Який шлях у контексті регіональних відмінностей, полікультурності, подвійної ідентичності доцільний для України?

Вважаємо, що в контексті наявності регіональних відмінностей єдиним перспективним шляхом цивілізаційного поступу країни є збереження унітарності держави і формування української політичної нації. Політична нація - це громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- чи поліетнічної), яке характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального та економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, свідомих своєї окремішності у світовій співдружності націй. Єдиний засіб запобігти дезінтегративним проявам в Україні - зміцнення усвідомлення громадянами їх єдності, формування у них спільного національного почуття і спільної національної ідентичності, які б домінували над іншими видами ідентичності - етногрупової, станової, професійної тощо.

Проблема „розколу країни” „виникає” щоразу, як тільки розпочинаються якісь кардинальні зміни, загострюється суспільна ситуація чи з'ясовуються стосунки під час виборчої кампанії. Про різницю між Сходом і Заходом говорили під час здобуття незалежності 1991 року. Демонстрували карти поділу „по Дніпру” після другого туру президентських виборів 1994 та після перемоги опозиції за партійними списками 2002 року. Найбільшої гостроти це питання набуло 2004 року в ході президентської виборчої кампанії і „помаранчевої революції”, спрямованої проти спроби фальсифікувати вибори на користь кандидата, асоційованого зі Сходом. Ця проблема використовувалася для спекуляцій і під час парламентських виборів 2006 року.

За опитуванням Центру імені О. Разумкова, восени 2005 року 55,9 % респондентів дотримувалися думки, що поділ суспільства „на дві частини, які перебували у конфлікті між собою”, що виник під час виборчої кампанії, зберігся [4]. Навіть на більш різке запитання, поставлене КМІСом, чи є поділ на Схід і Захід поділом на **ворогуючі** сторони, ствердно відповіли 34,7 % респондентів. До речі, сторона, що вважає себе переможеною, відчуває це гостріше: на Заході твердження про поділ на ворожі табори поділяють 23,9 %, у Центрі - 29,5 %, на Півдні - 33,5 %, на Сході - 54 %. Понад те, загалом 10,7 % опитаних вважають, що суперечності загострились, а 44 % - що ситуація не змінилася; нівелювання суперечностей помітили лише 22,9 % (по регіонах ці три показники розподілилися нерівномірно: Захід - 6 %, 41 % і 36,7 %, Центр - 7,8 %, 42,6 %, 25 %, Південь - 12,1 %, 38,8 %, 23,4 %, Схід - 17,6 %, 55 %, 5,5 %) [5].

Проблема „розколу” має глибоке історичне коріння, пов'язане з часами Руїни, коли Лівобережжя і Правобережжя мали різних гетьманів, тяжіли до різних союзників і, зрештою, опинилися в межах різних держав. „Розкол” став одним із стереотипів сприйняття України: західні автори вже традиційно говорять про „несподівану націю” (Е. Вільсон), проводять саме по території України міжцивілізаційний кордон на карті

„зіткнення цивілізацій” (С. Гантінгтон). Навіть в сучасних працях, в яких уже враховано досвід „помаранчевої революції”, йдеться про унікальне завдання створити єдину націю, яке постало перед Україною [6].

Зазначимо, що подібний слід залишився в історії й інших європейських народів, зокрема – польського, німецького, італійського. Однак міжрегіональні відмінності в Україні глибші, оскільки мають одразу кілька вимірів – географічний, економічний, культурний. До цього додається певна розмитість об’єднавчої ідеї, „спільного знаменника”, до якого зводилася б ідентифікація жителів різних регіонів. Хоча, як буде продемонстровано нижче, уявлення про таку спільність у суспільстві існує, розбіжності не переходять у серйозні вимоги щодо сепаратизму.

Українське суспільство виграло б набагато більше від переведення міжрегіональних відмінностей у конструктивне річище та практичної реалізації гасла „Єдність у багатоманітності”. Інакше реальні чи позірні розбіжності не дозволятимуть повністю реалізувати можливості співпраці між регіонами і вводитимуть сусідів у спокусу скористатися цими розбіжностями для досягнення своїх цілей. Переплетення зазначених чинників спричиняється до формування у громадян, які живуть у різних регіонах країни, різних ціннісних орієнтацій: різних поглядів на роль людини, суспільства і держави, на геополітичну належність країни, на ідентифікаційні переваги, життєві пріоритети.

Держава й досі не знайшла адекватних методів залагодження проблеми „розколу”, а насамперед вироблення єдиного (всеукраїнського) ціннісного, поняттєвого, символічного простору. Це завдання постає перед новою владою особливо гостро, оскільки в ході виборчих кампаній 2004 і 2006 років проблема розколу ще й штучно підігрівалася, а регіональні відмінності свідомо виводилися на перший план – насамперед політичними силами, що їх асоціюють зі „старим” режимом, і найнятими ними російськими та вітчизняними політтехнологами. Без подолання проблеми „розколу”, без припинення процесу формування негативних взаємних стереотипів у жителів різних регіонів через різницю в ціннісних орієнтаціях годі сподіватися на динамічний поступ країни, на інтенсивний соціальний та економічний розвиток.

Очевидно, що в Україні й досі діють чинники, які сприяють збереженню „розколу”. Їх дія зумовлена географічними особливостями територій, структурою виробництва, що визначає основні форми зайнятості та відповідні поведінкові орієнтації, історією формування і взаємодії основних суспільних груп, яка визначає менталітет та особливості світосприйняття. Цих чинників виявилось недостатньо, аби розірвати країну, але вони й далі працюють на збереження проблеми „розколу” в замороженому стані, не дозволяючи остаточно зняти її з порядку денного.

Розглянемо чинники, які підтримують проблему „розколу”.

1. Розмитість національної ідеї, яка об’єднувала би різні регіони.
В Україні й досі не вироблено єдиної системи цінностей, яка стала б

визначальною для самоідентифікації громадян, точкою відліку для такої ідентифікації. „Пошук національної ідеї” багато в чому перетворився на самодостатній процес (особливо в національно-патріотичному дискурсі), однак він (цей процес) так і не породив результату. В експертних колах наприкінці 1990-х - на початку 2000-х років почали говорити навіть про певні сурогати національної ідеї - як-от європейську інтеграцію як мету, що схвально сприймається громадянами в усіх регіонах країни.

Одним з важливих далекосяжних результатів „помаранчевої революції” стала демонстрація того, що можливість об'єднати суспільство навколо чітко окреслених цінностей є достоту реальною. Цінності „Майдану” - свобода слова, права людини, чесні і прозорі вибори - зуміли об'єднати жителів усіх регіонів, різні соціальні верстви, громадян різного віку. Попри націленість „Майдану” на боротьбу, цінності, що ним сповідувалися, зробили цю боротьбу принципово, підкреслено мирною. Після „Майдану” стало можливим говорити навіть про своєрідну „місію” України - бути зразком і провідником демократичних змін у геополітичному регіоні. Здавалося, що від „оборони” (вигадування спільної національної ідеї) українська нація могла перейти „в наступ” - почати відігравати активну роль у процесах, які відбуваються в Східній Європі і на теренах колишнього СРСР загалом. Проте „помаранчева революція” не зняла проблеми „розколу”. Навпаки, велика частина суспільства, особливо в південних і східних регіонах, відсторонилася від „помаранчевих” подій, сприймаючи їх як чужі для себе [7]. Після того, як виявилось, що реальність насправді далека від оптимістичних очікувань, у переможених 2004 року політиків з'явилися аргументи для того, щоби ставити цінності „Майдану” під сумнів. Ці цінності мають пройти серйозне випробування в українському суспільстві, адже воно ще має усвідомити, що для повноцінної їх реалізації потрібні час та зусилля і влади, і громадськості. Й у будь-якому випадку ці цінності мають бути прийняті більшістю громадян у всіх регіонах.

2. Регіональні особливості ціннісно-ідеологічних орієнтацій українського суспільства. Важливим позитивним чинником етнополітичного розвитку українського суспільства є безконфліктність ціннісних орієнтацій суб'єктів етнополітичного простору, а також те, що не існує міжцивілізаційного розколу в полікультурному просторі країни при одночасній наявності політичних, ціннісно-ідеологічних відмінностей. Однак регіоналізаційні виклики (етномовні відмінності між сходом і заходом України, різні світоглядні і політичні орієнтації населення тощо) поставили українське суспільство перед складною проблемою збереження і реалізації демократичного потенціалу та досягнення політичної консолідації. Соціокультурна строкатість та наявність помітних міжрегіональних диспропорцій свідчать про істотні відмінності як в політичних преференціях громадян, так і в їх ставленні до реалій економічного, соціально-політичного та культурного ґатунків.

3. Відмінності жителів різних регіонів за основними критеріями самоідентифікації є одним з чинників, що підтримують проблему „розколу”.

Опитування громадської думки свідчать, що в різних регіонах по-різному оцінюють питання мови і культури, події історичного минулого і зовнішньополітичну орієнтацію держави. Більше того, жителі різних регіонів вважають, що між ними існують глибші культурні відмінності, ніж з громадянами сусідньої країни. За результатами опитування, проведеного Центром імені О. Разумкова з 20 по 27 грудня 2005 року [8], більшість респондентів у всіх регіонах відзначили значну схожість в культурі, традиціях і поглядах громадян України і громадян Росії (44,2 %), а також українців в Україні і росіян в Україні (48,6 %). Водночас у всіх регіонах значно меншим виявився відсоток тих, хто дотримується такої ж думки щодо культури, традицій і поглядів жителів Галичини і Донбасу (9,2 %). Більшість жителів усіх регіонів загалом добре ставиться до жителів інших її країв (у середньому 63 %). Однак у ставленні одне до одного жителів Заходу, з одного боку, і Сходу та Півдня, з іншого, спостерігається певне відчуження: серед жителів Заходу позитивно ставляться до жителів Сходу і Півдня 57 %, а серед останніх 50 % висловлюють позитивне ставлення до жителів західних регіонів. Водночас ставлення до іноземної держави (Росії) на Сході і Півдні є помітно кращим (73 %), ніж до регіонів своєї ж країни - Центральної (62 %) і Західної України (50 %), Галичини (50 %).

Значна різниця спостерігається й у ставленні жителів різних регіонів до ідентифікаційних питань (зокрема, режиму використання мов), а також до „знакових” подій історії та прозахідних чи проросійських зовнішньополітичних орієнтирів. За даними цитованого опитування, за надання російській мові статусу другої державної виступає принципово різна частка громадян: на Заході - 3,2 %, у Центрі - 27,1 %, на Півдні - 54,8 %, на Сході - 57,8 %. Натомість за збереження статусу державної мови винятково за українською та за використання російської лише на побутовому рівні на Заході виступають 78,6 %, у Центрі - 41 %, на Півдні - 12,2 %, на Сході - 14,6 % респондентів. „Компромісний” варіант - збереження української мови як єдиної державної із запровадженням російської як „офіційної” на регіональному рівні - обстоюють 15,3 % опитаних на Заході, 25,1 % - у Центрі, 14,2 % - на Півдні і 21,3 % - на Сході.

Для переважної більшості жителів західних областей пріоритетним напрямом зовнішньої політики є відносини з країнами Європейського Союзу (58,8 %), тоді як для переважної більшості жителів Сходу і Півдня - відносини з Росією (62,1 % і 56,6 % відповідно).

Цікаво, що і для жителів Центру країни російська перспектива видається привабливішою за європейську: за пріоритетність російського вектора зовнішньої політики виступають 32,4 % опитаних, європейського - 26,8 %. Аналогічні дані зафіксовані й у відповідях на запитання стосовно членства України в різних міжнародних структурах (ЄС, НАТО): вступ

Олена Кривицька

до ЄС схвалюють 64,6 % опитаних на Заході і 29,6 % на Сході, вступ до НАТО - 31,3 % і 7,2 % відповідно. Крім того, цитоване опитування засвідчує наявність ще більших розбіжностей в оцінках подій минулого. Тут простежуються регіональні особливості, які не вкладаються в схему „Захід + Центр проти Схід + Південь”. Так, найбільше тих, хто хотів би відновлення СРСР, - на Півдні (27,2 %; при цьому 46,2 % бажають такого відновлення навіть попри те, що усвідомлюють неможливість цього). Й у Центрі, і на Сході обидві категорії „ностальгуючих” складають разом близько 51 % (щоправда, в Центрі понад 31 % респондентів розуміє, що СРСР відновити неможливо; на Сході таких 27 %). Водночас на Заході обидві категорії „ностальгуючих” трохи перевищують 15 % [9].

З іншого боку, на Заході лише 36 % готові визнати адекватність боротьби проти фашизму назви „Велика Вітчизняна війна”; в інших регіонах цей радянський термін вважають прийнятним дві третини опитаних. Нейтральна назва „Друга світова війна” сприймається позитивно більш ніж 40 % на Заході і менш ніж 30 % у решті регіонів. 60 % опитаних на Півдні і 54 % на Сході вважають історію України невід'ємною від історії Білорусі й Росії. В Центрі таку думку поділяють 41,5 %, на Заході - 17,4 % опитаних. Єдиними спадкоємцями історії й культури Київської Русі готові визнати себе 46 % респондентів на Заході, 26 % - в Центрі, 17,6 % - на Сході. Найменшою популярністю користується така думка на Півдні - 9,6 %. Щоправда, оскільки в цьому опитуванні до складу Південного регіону віднесено й АРК, то перекіс результатів може пояснюватися якраз урахуванням думки жителів півострова щодо історичної та культурної спадщини.

Регіональні розбіжності в оцінці знакових подій минулого і перспектив майбутнього відбилися і на оцінці сьогодення. Опитування фонду „Демократичні ініціативи”, проведене в листопаді 2005 року, виявило істотні відмінності в оцінках населенням різних регіонів України правильності напряму розвитку країни. Якщо в Західній Україні 48,8 % опитаних були певні, що в Україні всі процеси відбуваються в правильному напрямі, то в Центрі так вважали 24,7 %, на Північному Сході - 12,96 %, на Південному Сході - 18 %, на Півдні - 14,9 %, а в Донбасі - лише 4,7 % [10].

З наближенням виборчої кампанії, активізацією агітації різних політичних сил і посиленням орієнтації виборців на месиджі „своїх” партій зафіксована відмінність у вираженні: за даними опитування КМІС, у лютому 2006 року вважали, що країна рухається в правильному напрямі, 35,5 % респондентів на Заході, 22,1 % - у Центрі, 11,8 % - на Півдні і лише 4,7 % на Сході [11].

Зрештою, по-різному ставляться українці з різних регіонів і до тих інститутів, які дозволяють здійснювати безпосередній вплив на владу, насамперед до виборів. Джерела цих розбіжностей потребують додаткового дослідження: чи тут справа у різному ступені віри в спроможність громади вплинути на стан справ у державі, чи в недовірі до державних механізмів

як таких, а чи у сприйнятті держави як своєї, а отже, вартої уваги і зусиль, чи як **чужої**, а відтак нецікавої. Як би там не було, але за опитуванням, проведеним у жовтні 2005 року Центром ім. О. Разумкова, з виборчою системою України знайомі 41,6 % опитаних на Заході 37,9 % – у Центрі, але тільки 19,1 % на Сході. Права виборців та особливості виборчих процедур „дуже добре” знають 18,7 % респондентів на Заході і 11,7 % – на Півдні. Натомість більшість громадян у всіх регіонах (від 53,6 % у Центрі до 63,1 % на Заході) переконані, що знають ці права і процедури „приблизно” [12].

Політизація ідентифікаційних питань, перетворення їх на чинник політичної боротьби на підставі більшої **зручності** і **звичності** для жителів східних і південних областей спілкуватися російською мовою загрожує не просто збереженням чи поглибленням відмінностей – ці відмінності можуть лягти в основу ідентифікації, надаючи нового значення протиставленню „Ми – Вони” („**Я – російськомовний, неукраїномовний**” замість „**Я – українець**”). Накладаючись на контекст передвиборчих (і поствиборчих, оскільки формування і діяльність парламентської більшості та уряду, згідно зі змінами до Конституції, вельми не просте політичне дійство) політичних обвинувачень, такий новий спосіб ідентифікації може ще далі відштовхувати жителів різних регіонів одне від одного.

Отже, регіональний чинник, який став очевидним в умовах президентських виборів 2004 року, інтегрує низку регіональних особливостей полікультурного поля України. На нашу думку, позачергові вибори 2007 року до парламенту продемонстрували, що, не відрізняючись за рівнем української ідентичності, прихильники партії В. Януковича, „Нашої України” та БЮТ істотно відрізняються стосовно національностей, які визначають вектор геополітичної орієнтації „Схід – Захід”.

Україна не є унікальною в сенсі територіальних відмінностей. Такі відмінності спостерігаються в кожній країні, де для цього існують історичні причини, багатоетнічний та багатоконфесійний склад населення, нерівномірність соціально-економічного розвитку, різні геокультурні та, відповідно, геополітичні орієнтації громадян. Самі по собі такі відмінності не становлять загрози цілісності громадянської нації та територіальній цілісності держави. Ризик виникає тоді, коли ці відмінності поєднуються і набувають чітко окресленої географічної локалізації – тоді вони здатні набути характеру протиріч.

Україні, по-перше, притаманні всі зазначені відмінності в найбільш ризикованому їх поєднанні (йдеться про ототожнення національно-етнічної ідентичності з конфесійною і водночас з культурно-цивілізаційною; великим групам громадян України (регіональним спільнотам) властиве саме таке поєднання цих трьох ідентичностей, але для кожного регіону – інших), та головне – з чіткою регіональною локалізацією. По-друге, в Україні ще не сформувалася не лише громадянська нація, але й „національна ідея” – чітка державна стратегія розвитку країни, яка могла б стати основою консолідації нації. Тривале збереження такого стану може

перетворити ризик на загрозу.

Підсумовуючи, окреслимо основні чинники політичного, економічного, соціального, соціогуманітарного характеру, які зумовлюють збереження зафіксованого у 2004 - 2006 роках міжрегіонального розколу, поглиблення регіональних відмінностей ідентичності громадян України, взаємного відчуження жителів регіонів.

Чинники політичного характеру

Надто тривалий трансформаційний період, брак стійкого курсу, чіткої стратегії розвитку держави і суспільства. Йдеться, насамперед, не про наявність різного рівня документів - урядових, національних і державних програм і планів, програмових виступів президентів України на національному і міжнародному рівнях, президентських послань до парламенту тощо. Таких документів не бракувало. Йдеться про їх суперечливість, непослідовність, а головне про практику необов'язковості їх виконання, що спричиняє колосальний розрив між деклараціями і реаліями політичного та соціально-економічного життя країни.

Як зазначалося вище, трансформаційний період зумовлює кризу ідентичності суспільства, а її глибина і тривалість залежать значною мірою від здатності політичної еліти, по-перше, запропонувати прийнятні для суспільства виміри розвитку і тим самим задати певні ціннісні координати, необхідні для формування його нової ідентичності; по-друге, неухильно дотримуватися обраного курсу розвитку і тим самим забезпечити її стійкість та можливість виконання нею функцій соціальної мобілізації.

В Україні ціннісні координати досі не вироблені. Країна хитається між „західним” і „східним” векторами розвитку - не лише в сенсі геополітичної інтеграції, але й цивілізаційного, ціннісного вибору. Це відбивається і в оцінках України її громадянами: протягом останніх п'яти років у суспільній свідомості домінує характеристика України як маловпливової європейської держави, яка ще пошукає своє місце у світі: у грудні 2005 року цю характеристику відзначили більшість (65,6 %) опитаних - від 61,7 % на Сході до 69,1 % на Заході [13]. У свою чергу, такі оцінки власної держави відбиваються на громадянській ідентифікації українців, рівні гордості за свою країну.

Політико-інституційні статуси регіонів

За експертними оцінками, в Україні, внаслідок неефективності центральної державної влади, сформувалася ультра-консервативна модель місцевого самоврядування - замість консервативно-ліберальної, як того вимагає Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Україною 1997 року. Це свідчить про переважання в суспільстві (насамперед в його політичній еліті) суміші політико-правових культур (неототалітарної, радикально-популістської, олігархічної і традиційно-

номенклатурної).

Як вже зазначалося, події виборчих кампаній 2004 - 2007 років виявили проблему регіонального сепаратизму, яка насправді є проявом тенденції „федералізації” виконавчої влади на місцях – рівень її автономії перевищує встановлений законодавством рівень самостійності. Головні аргументи прихильників федеративного устрою України зводилися до наступних:

1) основною світовою тенденцією, викликом XXI століття буде децентралізація всіх сфер суспільного життя, яка максимально використовуватиме федералістські принципи, що обумовлюється об’єктивними і суб’єктивними факторами;

2) на кінець 1980-х років у світі налічувалося понад 50 федеративних держав, де проживало близько 70 % населення планети, і процес федералізації дедалі поширюється, особливо в Західній Європі, зачепивши навіть такі bastiони унітаризму, як Велика Британія, Франція та Іспанія;

3) федеративній устрій може бути досить надійним запобіжником для відродження тоталітарного режиму на класовій чи національній основі;

4) федеративна форма держави може краще враховувати і задовольняти специфічні особливості (економічні, мовні, релігійні, ментальні тощо) різних регіонів;

5) у складі України вже є Автономна Республіка Крим, а за федеративний устрій виступає значна частина населення південно-східних областей.

За результатами опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова та КМІС у травні 2005 року, відносна більшість українців виступає проти ідеї федеративного устрою країни. Повністю проти федералізації виступає 29,5 % опитаних, швидше не погоджується - 12,9 %, швидше погоджується - 15,5 %, повністю погоджується - 12,6 %. Найбільшою підтримкою ідея федералізму користується у Східному регіоні (повністю підтримують - 21 %, швидше підтримують - 24,6 %), у Центральному і Південному регіонах проти неї виступає відносна більшість опитуваних (46,9 % і 39,8 %), у Західному регіоні абсолютна більшість (53,1 %) виступає проти перетворення України на федерацію [14].

Основні аргументи прихильників унітаризму:

1) політику краще реалізовувати в умовах унітарної, централізованої держави;

2) на кінець 1980-х років у світі існувало близько 120 унітарних держав, де проживала майже третина населення Земної кулі;

3) проблеми, які постають перед Україною, як і рештою пострадянських країн, краще вирішуватимуться в умовах унітарної форми державного устрою;

4) Україна завжди чи майже завжди існувала в умовах унітаризму;

5) значна частина населення, особливо західних і частково центральних

областей, стоїть на позиціях унітаризму.

На нашу думку, етнічна структура українського суспільства не дає підстав для перегляду існуючого територіального устрою, а розмови про можливу федералізацію зумовлені політичною кон'юнктурою, яка посилюється під час виборчих перегонів.

Політичні спекуляції навколо регіональних відмінностей в Україні

Як свідчать результати соціологічних опитувань, існує кілька основних проблем, в розумінні та оцінці яких між жителями різних регіонів країни спостерігаються суттєві розбіжності. До них, як правило, відносять: оцінки певних подій і явищ в історії України (зокрема, діяльності ОУН - УПА), так зване мовне питання (про стан захисту української/російської мови і статус російської мови в Україні), „церковне питання” (що охоплює проблеми як міжконфесійних відносин, так і створення єдиної помісної православної церкви), проблема зовнішньополітичних орієнтацій громадян (насамперед питання приєднання України до НАТО). Під час президентської кампанії 2004 року до цього переліку додалися проблеми „регіонів-донорів і регіонів-реципієнтів” та федералізації України.

Результати соціологічних досліджень свідчать також, що зазначені проблеми жодним чином не належать до тих, які хвилюють громадян України найбільше мірою або потребують, на їх думку, першочергового розв'язання. Навіть після завершення парламентської виборчої кампанії 2006 року „мовну проблему” як таку, що потребує негайного вирішення, відзначили лише 14,3 % громадян; проблему наближення України до НАТО - 13,6 %; посилення впливу США/Росії в Україні - 10,9 % та 7,5 %, відповідно; церковно-релігійна ситуація в Україні - 1,5 % опитаних [15].

Водночас відзначено „чутливість” питань, пов'язаних з емоційною складовою особистісної чи групової ідентичності (а названі питання належать саме до таких), що сприяє формуванню під час електорального протистояння негативних стереотипів, ідентифікації за типом „свої - чужі”, відчуття політичних опонентів як ворогів. Кампанії завершуються, емоційна напруга спадає, але стереотипи все ж залишаються, взаємна відчуженість поглиблюється.

Чинники економічного характеру

На формування регіональних відмінностей значно впливає відносний рівень економічного розвитку та потенціалу, а також ступінь автономії економічного розвитку. Аналіз показників економічного розвитку та характеру економічної діяльності в регіонах України свідчить про суттєві відмінності між ними.

На нашу думку, ці чинники стоять на перешкоді процесу формування відчуття близькості, єдності жителів різних регіонів у загальнонаціональному масштабі, а отже й формуванню спільної

ідентичності українських громадян.

Література:

1. Див. **Huntington S. P.** The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. – London / Touchstone books. 1997. – P. 166.
2. Див. **Wilson A.** Elements of a Theory of Ukrainian Ethnonational identity // Nations and Nationalism. – 2002. – Vol. 1 – P. 31-54.
3. Національна безпека і оборона. – 2006. – № 1. – С. 26.
4. Опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – 28 жовтня – 3 листопада 2005 р.
5. Дзеркало тижня. – 2005. – 19 листопада. – № 45. – С. 2.
6. Див.: Brzezinski scholars Forum Materials. – Kiev, 2005.
7. **Паніна Н.** Українське суспільство 1994 - 2005: соціологічний моніторинг. – К., 2005. – С. 88.
8. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України // Результати соціологічного дослідження. – К., Центр імені О. Разумкова, лютий 2006 р. – С. 10 – 15.
9. Там само.
10. Українська правда. – 5 грудня 2005 // www.pravda.com.ua/news/2005/12/5/36335.
11. Політичні орієнтації населення України: за два місяці до виборів. – К.: КМІС, лютий 2006 р.
12. Вибори - 2006: умови, суб'єкти, наслідки / Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу „Політичні партії в Україні на старті виборчої кампанії – 2006”. – К.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, грудень 2005. – С. 12 – 13.
13. **Паніна Н. В., Головаха Є. І.** Тенденції розвитку українського суспільства (1994 - 2005 рр.). – К., 2005. – С. 149, 150.
14. Див.: **Паніна Н. В.** Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – с. 21 – 43.
15. **Паніна Н. В.** Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 27 – 30.